

Ιωάννης Ε. Αναστασίου

Η Ορθοδοξία στοιχείο του Νεοελληνικού μας πολιτισμού

Από το «Χριστιανικόν Συμπόσιον» 1969, εκδ. Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑ Α.Ε. Αθήναι
1968.

Γυναίκα σε εσωτερικό εκκλησίας (Η κανδήλα), ελαιογραφία σε καμβά, έργο
Θεόδωρου Ράλλη, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα,
κληροδότημα Θ. Ράλλη

Η ΣΠΟΥΔΗ των στοιχείων του νεοελληνικού μας πολιτισμού είναι σημαντικό έργο και αρκετοί διανοούμενοι ασχολούνται μ' αυτό. Εξετάζονται οι διάφορες μορφές του λαϊκού μας πολιτισμού, η γένεση και ανάπτυξή τους και γενικώτερα η επίδρασή τους στη ζωή του λαού. Έτσι ξαναγυρίζουμε στις ρίζες μας και διαπιστώνουμε ποια είναι τα θεμέλια του νέου Ελληνισμού, ποιος ο πνευματικός και ο ψυχικός του κόσμος και

ποια η πνευματική συνείδηση του λαού μας. Με την εξέταση αυτή δίνεται ακόμη η αφορμή να προβληματιστούμε για το σήμερα και να διαπιστώσουμε ποιες από τις παραδομένες αξίες κρατάει ακόμα ο λαός μας και ποιο ρόλο παίζει η παράδοση στη σημερινή εποχή.

Ωστόσο για να γίνη η εξέταση των στοιχείων του λαϊκού μας πολιτισμού πρέπει σ' αυτή ν' αναφερθούν όλα τα στοιχεία, γιατί συχνά όταν σύγχρονοί μας τ' αναφέρουν παραλείπουν την Ορθοδοξία ή τη μνημονεύουν παροδικά δίχως να της δίνουν την αξία και την προσοχή που της αρμόζει.

Έτσι μιλούν για τη λαϊκή τέχνη, την αρχιτεκτονική, τα δημοτικά τραγούδια, τα παραμύθια και τις λαϊκές παραδόσεις, την κοινοτική οργάνωση και τις συντεχνίες τον καιρό της τουρκοκρατίας και άλλα παρόμοια στοιχεία. Τα εξετάζουν και τα παρουσιάζουν σαν τα δεδομένα που αποτελούν τη δομή και την έκφραση του πολιτισμού μας στα χρόνια της τουρκοκρατίας και ύστερ' απ' αυτή. Γιατί και σήμερα ακόμα, αν εξαιρέσουμε τους τομείς όπου εισχώρησε η μηχανή ή τις μεταβολές που παρατηρούνται στο λαό από τις νέες συνθήκες που επικράτησαν, ζουν πολύ ή λίγο τα στοιχεία αυτά.

Αυτές όμως όλες τις εκδηλώσεις δεν πρέπει να τις βλέπουμε ξεκομμένες μονάχα σε μια χρονική περίοδο, αλλά χρειάζεται να τις προβάλουμε στο παρελθόν και να τις τοποθετήσουμε στην ιστορική τους συνέχεια. Ακόμα δεν πρέπει να τις θεωρούμε μονάχα εξωτερικά, αλλά βαθύτερα• να κοιτάξουμε την ψυχή του λαού για να εξακριβώσουμε και το κρυμμένο αλλού και σ' άλλες εκδηλώσεις ψυχικό και πνευματικό περιεχόμενο.

Την ιστορική συνέχεια του λαϊκού μας πολιτισμού δε θα την αναζητήσουμε στο μακρινό παρελθόν, δηλαδή στην κλασική Ελλάδα, αλλά στο κοντινό Βυζάντιο, από το οποίο και προέρχεται ο λαός μας.

Ολόκληρη η δομή της κοινωνίας, οι θεσμοί, η γλώσσα, τα έθιμα προέρχονται σε ευθεία γραμμή από το Βυζάντιο. Η αρχαιότητα στα υστερινά βυζαντινά χρόνια και στα πρώτα της τουρκοκρατίας, είναι για το λαό μια παληά ανάμνηση, όχι και τόσο ξεκάθαρη.

Οι μορφωμένοι έχουν σαφέστερα συνείδηση του αρχαίου κόσμου, γιατί τον μελετούν από τα βιβλία. Ωστόσο η γνώση αυτή δε φτάνει ως το λαό,

για τον οποίο οι Έλληνες έχουν πάρει μυθικές ηρωικές διαστάσεις. Είναι οι «Έλληνες» που έζησαν στα παλιά απροσδιόριστα χρόνια, που έχτισαν κάστρα με πέτρες θεόρατες κι ήταν γίγαντες αντρωμένοι.

Την ψυχή του Βυζαντίου τη διαπερνάει η Ορθοδοξία. Αυτή στάθηκε έφεση και σκοπός ζωής, φλάμπουρο και σκουτάρι, πολεμική ιαχή και φωτοδότης πυρός. Θέρμανε τον αυτοκράτορα, πύρωσε την καρδιά του λαού, φανάτισε τον καλόγερο και πύργωσε μια κοινωνία που αναδείχτηκε όχι μονάχα ασπίδα του πολιτισμού, όπως την παρασταίνουν, αλλά και φωτοδότηρα.

Υπάρχουν μερικοί ακόμα που βλέπουν στο Βυζάντιο μονάχα στείρες θεολογικές συζητήσεις, πνευματική φτώχεια, δυναστικές ίντριγκες και καλογηρισμό. Ξεχνούν πως πρέπει να μετρήσουν το Βυζάντιο με τα μέτρα του καιρού του και να το συγκρίνουν με τα άλλα κράτη της εποχής του.

Ποτέ δεν έπαψε στο Βυζάντιο ν' άνθιζε η παιδεία κι ούτε έλειψαν οι μορφωμένοι άνθρωποι, τα σχολεία και οι δάσκαλοι. Οι Βυζαντινοί μορφωμένοι άνθρωποι ήξεραν τους κλασσικούς συγγραφείς και τους καταλάβαιναν περισσότερο από εμάς τους νεοέλληνες.

Ο εσπερινός, ελαιογραφία σε ξύλο, έργο Θεόδωρου Ράλλη, Εθνική Πινακοθήκη-Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτζου, Αθήνα, κληροδότημα Θ. Ράλλη

Οι θεολογικές τους συζητήσεις ήταν δεμένες με την πίστη και τη ζωή και την ενότητα της αυτοκρατορίας, γιατί η Ορθοδοξία ήταν ο σύνδεσμος που κρατούσε δεμένο το λαό με τον αυτοκράτορα και την πολιτεία, άσχετο αν αυτό με τα σημερινά κριτήρια το βρίσκουμε παράξενο ή αν έβλαψε το Βυζάντιο σε ορισμένες εποχές. Αν από το λόγον αυτό έχασε το Βυζάντιο εδαφικές εκτάσεις, κέρδισε όμως σε εσωτερική συνοχή.

Το σταθερό νόμισμά του διατηρήθηκε ολόκληρους αιώνες και το θεωρούσαν τότε πως είχε μοναδική αξία. Και οι καλόγηροι ήταν οι δάσκαλοι, οι πρεσβευτές του αυτοκράτορα, οι άνθρωποι που έφεραν τον πολιτισμό και το Χριστιανισμό σε λαούς απολίτιστους. Δεν πρέπει να βλέπουμε μονάχα τη μια όψη, αλλά και την άλλη, την ευεργετική, που τη λησμονούμε επιπόλαια.

Η Ορθοδοξία διαποτίζει το Βυζάντιο και το κατασταίνει ικανό να ζήσει και να φωτίσει κι άλλους λαούς με το φως που έχει αυτό το ίδιο. έχει ιδανικό την πίστη και αυτή το φωτίζει και το οδηγεί. Ο Βυζαντινός άνθρωπος χάρις σ' αυτή νοιώθει ολοκληρωμένος, περήφανος, ικανός να σταθεί δίπλα σ' άλλους γειτονικούς και μακρυνούς λαούς και να διακηρύξει την υπεροχή του σ' όλα τα πεδία, στην επιστήμη, στη θρησκεία, στην τέχνη, στον πολιτισμό, στα πολεμικά. Κι όταν ήρθε η ώρα κι έπεσε, έμεινε στο λαό η Ορθοδοξία και η Εκκλησία. Η Εκκλησία σαν θεσμός οργανωμένος ανάλαβε τη διοίκηση και την παρηγοριά του λαού.

Στα χρόνια της πικρής σκλαβιάς ο λαός συσπειρώθηκε γύρω στην Εκκλησία. Δάσκαλοί του έγιναν οι παπάδες κι οι καλόγεροι, δικαστές του οι επίσκοποι. Κάτω από τους θόλους των ναών με το φόβο στην καρδιά έχυναν στην ψυχή του λαού την παρηγοριά και την ελπίδα και κρατούσαν αναμμένη τη φλόγα που θύμιζε την παλιά δόξα, κρατώντας ζωντανή την ελπίδα του μελλούμενου λυτρωμού.

Μαζί μ' αυτά γίνονταν και η χριστιανική διδαχή. Όμως ο κλήρος που θα μπορούσε τότε να διδάξει το λαό βρίσκονταν σε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και η διδασκαλία, με σπάνιες εξαιρέσεις, περιοριζόνταν στα εξωτερικά και στα τυπικά. Αλλά η επανάληψη των ακολουθιών, της λειτουργίας και των Ευαγγελικών αναγνωσμάτων άφηνε στο λαό θρησκευτικές γνώσεις βαθύτερες και γνησιώτερες και διαμόρφωνε και το

χαρακτήρα του. Κυκλοφορούσαν φυλλάδες με βίους αγίων και με λαϊκό θρησκευτικό περιεχόμενο και ασκούσαν επίδραση σε όσους τις διάβαζαν.

Έτσι, από την παράδοση την ξεκινήμενη από το Βυζάντιο, από τις συνθήκες κάτω από τις οποίες βρέθηκε ο λαός και από τη διδαχή που άκουγε ολόκληρος ο λαϊκός μας πολιτισμός στα χρόνια της τουρκοκρατίας διαποτίστηκε από την Ορθοδοξία.

ΠΡΩΤΑ ΠΡΕΠΕΙ να ξεχωρίσουμε την εμμονή του λαού στη χριστιανική πίστη και ειδικότερα στην Ορθοδοξία. Όσοι αλλαξοπίστησαν πέρασαν στην τάξη των κατακτητών, των αφεντάδων, κι είχαν όλα τα προνόμια. Ωστόσο ο ραγιάς, μ' όλο που στη ζωή του γνώριζε μονάχα βάσανα και φόβο κι έβλεπε κάθε μέρα ζωντανό το παράδειγμα των χτεσινών ραγιάδων που καλοπερνούσαν γιατί άλλαξαν τη θρησκεία τους, έμεινε πιστός στη χριστιανική θρησκεία.

Πολλοί θυσιάσαν τη ζωή τους όταν τους ζητήθηκε ν' αρνηθούν την πίστη τους. Κι αυτοί ήταν αγράμματοι τεχνίτες, ξωμάχοι, άνθρωποι του λαού. Εκείνες τις ώρες που τους κολάκευαν κι ύστερα τους βασάνιζαν, έβρισκαν μέσα τους μυστικές δυνάμεις που τους έκαναν ικανούς να διαφεντέψουν κάτι που τους ήταν παραδομένο από τους προγόνους, κάτι που πίστευαν ότι ήταν αδιάσπαστα ενωμένο με την ύπαρξη τους.

Την ίδια στάση κράτησαν και απέναντι στους μισιονάριους που πάσχιζαν να τους ξεστρατίσουν από την Ορθοδοξία. Στις περιοχές που κρατούσαν οι Δυτικοί, χώρισαν τον εαυτό τους απ' εκείνους και έμειναν πιστοί στην Ορθοδοξία που τη θεωρούσαν σαν ιδιαίτερο δικό τους γνώρισμα, θρησκευτικό και εθνικό. Οι λίγοι που ακολούθησαν τους Δυτικούς αφήνοντας την Ορθοδοξία, απομονώθηκαν από το λαό και ζούσαν δική τους ξεχωριστή ζωή. Ένας απ' αυτούς στην Κρήτη παραπονείται πως στο δρόμο τον φώναζαν «κάθαγμα και άγος».

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο λαός στηρίζονταν σε εξωτερικά γνωρίσματα για να ξεχωρίζει τους Δυτικούς, δίχως να μπορέσει να παρακολουθήσει τις θεολογικές διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στις Εκκλησίες. Στην αντίθεση αυτή έπαιζε ρόλο και το γεγονός ότι οι Ρωμαιοκαθολικοί βρισκόνταν στη χώρα σαν κατακτητές. Ο Τούρκος είχε άλλη θρησκεία, ο Φράγκος είχε άλλη ομολογία, όμως δεν ήταν ορθόδοξος • αυτή ήταν η διαφορά που την καταλάβαινε ο λαός.

ΒΑΘΕΙΑ ΔΙΑΠΟΤΙΣΜΕΝΗ από την Ορθοδοξία είναι η καθημερινή ζωή του λαού. Ο κύκλος του χρόνου καθορίζεται από το εκκλησιαστικό εορτολόγιο• οι μεγάλες κι οι μικρές γιορτές είναι σταθμοί για την καθημερινή κι επαγγελματική ζωή. Μήνες παίρνουν ονόματα από γιορτές αγίων, η σπορά λογαριάζεται με τις γιορτές, οι τσομπάνοι ρογιάζονται σε περιόδους που κανονίζονται πάλι από τις γιορτές, οι αλλαγές του καιρού σημαδεύονται απ' αυτές και οικογενειακά ή άλλα γεγονότα της ζωής καθορίζονται να γίνουν Πάσχα ή Χριστούγεννα. Οι σαρακοστές αποτελούν σταθμό για όσους τις κρατούν και για όσους τις καταλύουν. Πλήθος και λογιαστές ευχές βρίσκονται στο στόμα του λαού με την ευκαιρία κάθε γιορτής. Στον αστικό πληθυσμό κάθε ισνάφι έχει τον προστάτη του άγιο, που τον τιμάει και τον γιορτάζει επίσημα. Ο παπάς της ενορίας στην πόλη είναι πρόσωπο αξιοσέβαστο και πάνω απ' όλους στα χρόνια της τουρκοκρατίας βρίσκονταν ο επίσκοπος που κυβερνούσε όλες τις δραστηριότητες της επαρχίας.

Η συμμετοχή του λαού στη λατρεία της Εκκλησίας παληότερα ήταν πιο έντονη. Τις μεγάλες γιορτές και σήμερα οι Εκκλησίες γεμίζουν και σ' όλους κυριαρχεί η αίσθηση του ξεχωριστού τις μέρες αυτές. Στην οικογενειακή και στην ατομική ζωή δίνεται μια καινούρια πνοή. Και οι άνθρωποι που είναι αδιάφοροι απέναντι στη θρησκεία αισθάνονται κι αυτοί κάτι το ξεχωριστό, ξαναζούν παληά βιώματα, ξανάρχονται στη σκέψη τους λησμονημένες συγκινήσεις. Κάποια νοσταλγία των παιδικών χρόνων, αναμνήσεις από μια εκκλησία του χωριού, από το χριστιανικό σπίτι, ξαναζούν έντονα και φέρνουν μιαν ανάλαφρη συγκίνηση στην καρδιά. Ο λαός είναι δεμένος με τη χριστιανική λατρεία όπως την εκφράζει η Ορθοδοξία. Ο ναός με τη διακόσμησή του, το θυμιάμα, τα κεριά, η ψαλμωδία, τα λόγια, οι προσευχές για τους νεκρούς, που τους θυμόμαστε αρκετές φορές το χρόνο, συνθέτουν έναν κόσμο που ο λαός τον έχει στην ψυχή του και τον ζη έντονα και συνειδητά. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο άνθρωπος του λαού περιμένει χριστιανικές εκδηλώσεις και μετά το θάνατό του, εκδηλώσεις αγάπης και μνήμης. Θέλει ν' ανάβεται ένα κερί στην εκκλησία κι ένα καντήλι να καίη στη μνήμη του.

ΟΛΟΣ ΑΥΤΟΣ ο κόσμος της λαϊκής Ορθοδοξίας εκδηλώνεται έντονα στη λαϊκή λογοτεχνία. Τα δημοτικά τραγούδια, τα παραμύθια, και οι παραδόσεις και οι παροιμίες είναι διαποτισμένες όχι μόνο με λέξεις και έννοιες παρμένες από την εκκλησιαστική και τη θρησκευτική ορολογία

και διδαχή, αλλά και με το χριστιανικό πνεύμα. Η πρόνοια, η δικαιοσύνη και η αγάπη του Θεού αναφέρονται συχνά σ' αυτά. Ο Χριστός, η Παναγία, οι άγιοι και οι κληρικοί έχουν τη θέση τους. Η ηθική του λαού, όπως εκδηλώνεται σ' αυτά τα πνευματικά προϊόντα είναι διαποτισμένη από τη χριστιανική διδαχή, όσο στοιχειώδης κι αν ήταν τον καιρό της τουρκοκρατίας. Η έννοια της ελευθερίας και της εθνικής ανεξαρτησίας συνδυάζεται με τη δικαιοσύνη του Θεού. Ακόμα και τα σκωπτικά δημοτικά τραγούδια που αναφέρουν κληρικούς δεν έχουν αντικληρικό πνεύμα, ο λαός λέει ένα αστείο για τον παπά, γιατί τον νιώθει ολότελα δικό του.

Οι ηθικές αντιλήψεις του λαού φαίνονται καλύτερα κατασταλαγμένες στις παροιμίες, που για πολλούς χρησιμεύουν σαν πρακτικός οδηγός της καθημερινής ζωής. Το καταστάλαγμα της πείρας και οι σκέψεις τους είναι χριστιανικές. Είναι η χριστιανική πίστη κατασταλαγμένη σαν βίωμα και οδηγός της ζωής, όπως παραδόθηκε ύστερα από αιώνες διεργασία που πέρασε στη λαϊκή ψυχή.

Και στα τραγούδια της Μ. Εβδομάδας, που έχουν που και που ένα λόγιο τόνο, οι διηγήσεις από τα Ευαγγέλια αναπλάθονται κι ανακατεύονται με καθαρά λαϊκά στοιχεία. Αυτά που λέει ο λαϊκός τραγουδιστής για να εκφράση τον πόνο δεν θα τάλεγε βέβαια ένας θεολόγος, βρίσκομε όμως σ' αυτά απτηχήσεις από την υμνογραφία της Μ. Εβδομάδας.

ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ μπορούμε να παρακολουθήσουμε την έκφραση της λαϊκής ψυχής.

Έχομε πρώτα την τέχνη που σχετίζεται με τους τόπους της λατρείας, με τους ναούς, και με τη χριστιανική λατρεία γενικώτερα. Αρχιτέκτονες και μαστόροι κρατούν τα παλιά πρότυπα του Βυζαντίου και χτίζουν τις εκκλησίες με ρυθμούς που ήταν τότε γνωστοί. Λείπει βέβαια τον καιρό της τουρκοκρατίας η μεγαλοπρέπεια και το μέγεθος των βυζαντινών ναών, κρατούν ωστόσο τα παλιά σχέδια. Ας σημειώσουμε ότι και σήμερα ακόμα, μ' όλο που άλλαξε ριζικά η αρχιτεκτονική και τα υλικά δομής, μένομε ακόμα στα παλιά σχέδια, αν και θα ήταν εύκολο να χτιστούν εκκλησίες σε μοντέρνους ρυθμούς, όπως γίνεται στη Δύση σε ρωμαιοκαθολικές και προτεσταντικές κοινότητες.

Στη ζωγραφική των εκκλησιών στα χρόνια της τουρκοκρατίας αναδείχτηκαν διαλεχτοί τεχνίτες. Κράτησαν κι αυτοί την παλιά παράδοση στην τεχνοτροπία, στα χρώματα, στις παραστάσεις και στα θέματα. Στα μεταγενέστερα χρόνια πήραν και ξενότροπα στοιχεία από τη Δύση, ωστόσο κι αυτά οι μεγάλοι τεχνίτες τα προσαρμοσαν στα παλιά μοτίβα. Σε πολλές παραστάσεις πρόσθεσαν λαϊκά στοιχεία όχι μονάχα σε διακοσμητικά θέματα, αλλά ζωγράρισαν και εικόνες με λαϊκό χαρακτήρα.

Παραμονή γιορτής στην εκκλησία, έργο Θεόδωρου Ράλλη.

Παράλληλα σαν καθαρά λαϊκή τέχνη παρουσιάζεται στο ναό η ξυλογλυπτική. Έχουμε θαυμάσια ξυλόγλυπτα τέμπλα, άμβωνες, δεσποτικά, κορνίζες για εικόνες, στασίδια, σταυρούς και πατερίτσες. Σ' αυτά η λαϊκή επιδεξιότητα και φαντασία φανερώνονται πλούσιες και αποδοτικές, γιατί δεν είχαν περιορισμούς. Τα θέματα που δουλεύουν είναι ελεύθερα και αυτοσχέδια πολλές φορές και η τέχνη λεπτή και δική τους.

Και η χρυσοχοϊκή πρόσφερε τα έργα της και σε πολλά μέρη έχομε τεχνίτες που δουλεύουν το χρυσάφι και το ασήμι με εξαιρετικό τρόπο. Δισκοπότηρα, σταυροί, εξαπτέρυγα και άλλα ιερά σκεύη βγήκαν από τα εργαστήρια αυτά με λεπτή τέχνη. Έχομε ακόμα στους ναούς κεντητούς επιτάφίους και λάβαρα κι άλλα υφαντά και κεντητά με λεπτή τέχνη.

Όλα αυτά βέβαια τα δούλευαν οι τεχνίτες και περίμεναν αμοιβή, γιατί ήταν επαγγελματίες, ωστόσο πρέπει να σημειώσουμε ότι είχαν στην ψυχή τους μεράκι, επιμέλεια και ενθουσιασμό για την ωραία δουλειά. Ήταν διαποτισμένοι με θρησκευτική πίστη και με το αίσθημα ότι κατασκεύαζαν κάτι ιερό, ότι δούλευαν για την Εκκλησία. Αυτά όλα είναι έκφραση θρησκευτικής τέχνης και έργα λαϊκής τέχνης με θρησκευτική πνοή.

Εκτός απ' αυτά, στα λαϊκά χειροτεχνήματα που γίνονται για τη διακόσμηση των σπιτιών έχομε και χριστιανικό στοιχείο. Σε λαϊκές ζωγραφιές υπάρχει ένα χριστιανικό θέμα, σε κεντήματα και υφαντά ο σταυρός, ο δικέφαλος αετός χρησιμοποιούνται σα διακοσμητικά θέματα. Όλα αυτά μπορεί να είναι η μόδα του καιρού, δεν παύουν όμως να εκφράζουν τη βαθύτερη σκέψη και το λαϊκό αίσθημα.

Εκτός απ' αυτά έχομε στα χρόνια της τουρκοκρατίας και τις θρησκευτικές εκδόσεις, τις φυλλάδες, τους βίους αγίων, κηρύγματα ιερωμένων που κυκλοφορούσαν πλατειά στον ελληνόφωνο κόσμο και διαβάζονταν από τον λαό. Αυτά αποτελούσαν την πνευματική τροφή του και διαμόρφωναν τη σκέψη του.

Έτσι λοιπόν ο λαϊκός μας πολιτισμός παρουσιάζεται σε πολλά ουσιώδη σημεία στενά δεμένος με την Ορθοδοξία, η οποία πρόσθεσε βάθος και ιδιαίτερο ψυχικό και πνευματικό περιεχόμενο σ' αυτόν. Δίχως την έννοια της θρησκείας και την ψυχική καλλιέργεια που χάρισε, ο λαϊκός μας πολιτισμός θα ήταν φτωχότερος και ο χαρακτήρας του λαού διαφορετικός.

Η θρησκεία δεν επέδρασε μονάχα σαν κατασταλτικός παράγοντας στις βίαιες τάσεις και ροπές του χαρακτήρα, αλλά και τον πλούτισε με τις χριστιανικές αρετές, την αγαθοεργία, την φιλοξενία, την τιμιότητα και την έννοια της ελευθερίας. Η διατήρηση της Ορθοδοξίας ήταν ενωμένη με

την έννοια της συντηρήσεως του γένους, της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας. Το «μελλούμενο», δηλαδή η εθνική αποκατάσταση, είναι έννοια θρησκευτική και εθνική.

Όσο για την αγαθοεργία, ας θυμηθούμε μονάχα τους ευεργέτες, που είναι καθαρά λαϊκές μορφές. Φτωχοί ξεριζώθηκαν από τον τόπο τους και πλούτισαν στην ξενιτιά. Όμως διέθεσαν τα πλούτη τους για το γένος. Αν διαβάσουμε τις διαθήκες τους θα διαπιστώσουμε ότι είναι πρώτα θρησκευτικές προσωπικότητες και ύστερα εθνικές. Εκείνο που σταθερά ξανάρχεται στη σκέψη τους είναι η χριστιανική αγάπη και ο πόθος να βοηθήσουν τον λαό για να διατηρήσει και ν'αυξήσει την πίστη πρώτα και την εθνική συνείδηση ύστερα. Η κεντρική σκέψη είναι ότι με την ανακούφιση της δυστυχίας και με τον πνευματικό φωτισμό διατηρείται η πίστη, που θα φέρη και την εθνική αποκατάσταση.

Έτσι φαίνεται καθαρά πόσο βαθιά διαποτισμένος από την Ορθοδοξία είναι ο νεοελληνικός μας πολιτισμός.

ΩΣΤΟΣΟ, όπως αναφέραμε και στην αρχή, το γεγονός αυτό παραγκωνίζεται ή και δεν αναφέρεται ολότελα σήμερα από πολλούς.

Η παράλειψη αυτή έχει τις ρίζες της στη διακοπή της συνέχειας του εθνικού μας βίου που έφερε μαζί της και την περιφρόνηση προς το Βυζάντιο που αισθάνονταν οι λόγιοι πριν από λίγον καιρό και κάμποσοι απληροφόρητοι τρέφουν και σήμερα ακόμα.

Ο κλασικισμός και ο αττικισμός του περασμένου αιώνα που εξακολούθησε και στις αρχές του εικοστού να επικρατή στον τόπο μας, έκανε ώστε κάθε τι το ελληνικό να συνδυασθή με την κλασική αρχαιότητα και να λησμονηθή η αλεξανδρινή εποχή και περισσότερο ακόμα το Βυζάντιο. Ένας καθηγητής της κλασικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δήλωνε πως περιφρονούσε την Π. Διαθήκη και τα Ευαγγέλια, γιατί δεν ήταν γραμμένα σε αττική γλώσσα κι έτσι δεν μπορούσε να τα διάβαση γιατί ενοχλούσαν το κλασικό γλωσσικό του αισθητήριο.

Έτσι δημιουργήθηκε βαθύ ρήγμα και η χιλιόχρονη βυζαντινή ιστορία μας όχι μονάχα δεν μελετήθηκε, αλλά περιφρονήθηκε, χλευάστηκε και θεωρήθηκε σαν περίοδος καταπτώσεως και παρακμής.

Στις αντιλήψεις αυτές επέδρασαν και οι δυτικοευρωπαίοι που είχαν τη γνώμη αυτή για το Βυζάντιο επηρεασμένοι από παλιότερες ιδέες πολιτικές και θρησκευτικές, που είχαν δημιουργήσει διάχυτη αντιπάθεια στη Δύση για το Βυζάντιο.

Παλιότερα και στα κατοπινά χρόνια το σχίσμα των Εκκλησιών έκανε τους δυτικούς να βλέπουν τους Βυζαντινούς σαν σχισματικούς κι αιρετικούς. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία βλέποντας την αντίσταση των Ελλήνων, που δεν δέχονταν να υποταχθούν στον παπισμό, δυνάμωνε την κατακραυγή εναντίον τους και μιλούσε για τις θρησκευτικές πλάνες και την πονηριά τους. Η κατηγορία για την πονηριά των Ελλήνων ήταν παλιότερη κι είχε τις ρίζες της στα ρωμαϊκά χρόνια.

Στον πολιτικό και οικονομικό τομέα η αντίθεση εκδηλώνονταν το ίδιο έντονη, γιατί το Βυζάντιο που κάποτε κατείχε όλη την οικονομική δύναμη στη Μεσόγειο, κι όταν άρχισε να τη χάνει, αντιστέκονταν αποτελεσματικά στις αρπαχτικές βλέψεις των δυτικών προς τ' ανατολικά. Όταν το γονάτισε η Δ' Σταυροφορία κατάφερε πάλι να ξαναγίνει κράτος και στάθηκε στα πόδια του ταλαιπωρημένο δύο αιώνες ακόμα. Η διαφορά ανάμεσα στις γλώσσες, στο μορφωτικό και στο πνευματικό επίπεδο, στον πλούτο και στη ζωή γενικώτερα δημιουργούσε πρόσθετες αιτίες για αντιπάθεια.

Αυτά όλα ζούσαν υποσυνείδητα και στα νεώτερα χρόνια και γι' αυτό οι δυτικοί ιστορικοί παρουσίασαν το Βυζάντιο σαν κράτος διεφθαρμένο, καλογηρικό, που ζούσε σε διαρκή παρακμή.

Περιηγητές που ήρθαν από τη Δύση τον καιρό της τουρκοκρατίας εκφράζονταν με οίκτο ανάμικτο με περιφρόνηση για το λαό μας και με καθαρή περιφρόνηση για την Ορθόδοξη Εκκλησία μας. Οι περισσότεροι ήταν προτεστάντες κι έβλεπαν στην Εκκλησία μας ειδωλολατρικές τελετές και δεισιδαιμονίες, και περιφρονούσαν τον κλήρο. Αργά τον περασμένο αιώνα άρχισαν οι δυτικοί ιστορικοί να βλέπουν το Βυζάντιο με διαφορετικά μάτια.

Οι δικοί μας λόγιοι επηρεάστηκαν από τις ιδέες αυτές και χωρίς να εξετάσουν τα βαθύτερα αίτια και καλύτερα τα πράγματα, ακολούθησαν τη μόδα και περιφρόνησαν κι αυτοί με τη σειρά τους το Βυζάντιο, στρέφοντας την προσοχή τους προς την κλασική Ελλάδα.

Η άγνοια αυτή έφερε μαζί της και την άγνοια της Ορθοδοξίας και θεωρήθηκε κι αυτή στοιχείο παρακμής, ένα από τα χαρακτηριστικά του Βυζαντίου, για το οποίο δεν ήταν ανάγκη να γίνεται λόγος. Αργότερα στη σκέψη πολλών το Βυζάντιο αποκαταστάθηκε, όχι όμως και η Ορθοδοξία, γιατί το Βυζάντιο θεωρήθηκε σαν μια εποχή αξιοπρόσεχτη, η Ορθοδοξία όμως εξακολούθησε να μένει παραμελημένη. Τη φαντάζονταν σαν κάτι το αποστεωμένο, μια Εκκλησία που περιορίζονταν μονάχα στη λατρεία κι είχε να δείξει στο παρελθόν της μονάχα στείρες θεολογικές συζητήσεις.

Άλλος ένας λόγος που δεν αναφέρεται η Ορθοδοξία είναι το ρασιοναλιστικό πνεύμα που επικράτησε τον περασμένο αιώνα στην πνευματική ζωή της χώρας και εξακολουθεί να επικρατεί και σήμερα ακόμα σε πολλούς.

Πολλοί δικοί μας, όπως και ξένοι, πίστευαν ότι όλα τα προβλήματα μπορούν να λυθούν με το λογικό και την επιστήμη. Η απασχόληση με τη μεταφυσική και τη θρησκεία θεωρήθηκε χαμένος κόπος.

Οι νέες αντιλήψεις για τη ζωή και το σύμπαν διαδόθηκαν πλατύτερα και στις λαϊκές τάξεις. Ο ιστορικός υλισμός έδινε απλές λύσεις που τις καταλάβαιναν κι όσοι δεν είχαν ειδική απασχόληση με την επιστήμη. Αυτά κλόνισαν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, γιατί τα πορίσματα των επιστημών παρουσιάζονταν με κατάλληλο τρόπο σαν αντίθετα με τη διδασκαλία του Χριστιανισμού και τις κοσμοθεωριακές του αντιλήψεις.

Όσοι δεν δέχτηκαν τις αντιλήψεις αυτές σ' όλη τους την έκταση, πίστεψαν όμως στην παντοδυναμία του λογικού, κράτησαν απέναντι στη θρησκεία ψυχρή ή αδιάφορη στάση.

Η αδιαφορία αυτή ενισχύθηκε και από το γεγονός ότι η Εκκλησία δεν μπόρεσε να προχωρήσει και ν' ανταποκριθεί στις νέες απαιτήσεις του καιρού μας. Τα ελαττώματα ώρισμένων κληρικών και η αμορφωσιά έκαναν πολλούς να βλέπουν την Εκκλησία σαν έναν δυσκίνητο οργανισμό που ζη πίσω από τον κόσμο τούτο. Ωστόσο για την αμορφωσιά του κλήρου συνετέλεσαν πολύ, και όσοι είχαν τη δυνατότητα να βοηθήσουν ως φορείς της πολιτείας και δεν το έκαναν από αδιαφορία ή περιφρόνηση προς την Εκκλησία. Ανεξάρτητα όμως απ' αυτά έπρεπε να γίνη διάκριση ανάμεσα στον Χριστιανισμό και στην κατάσταση της

Εκκλησίας, γιατί τα λάθη και οι αδυναμίες ωρισμένων κληρικών δεν πρέπει να γίνονται αφορμή για απομάκρυνση από τη θρησκεία.

Στα τελευταία χρόνια ύστερα από τον πόλεμο η κίνηση των ιδεών έγινε πιο έντονη και τα προβλήματα στον άνθρωπο παρουσιάστηκαν ωμότερα. Η αγωνία και το άγχος του μεταπολεμικού ανθρώπου με τις φριχτές εμπειρίες και την αβεβαιότητα του μέλλοντος οδήγησαν σε άλλους τρόπους ζωής, αύξησαν την αδιαφορία, άλλους έστρεψαν σε ριζοσπαστικότερες θεωρίες, αντίθετες με τη θρησκεία και σ' άλλους γέννησαν βαθύτερους πόθους για λυτρωμό. Η γρήγορη τεχνική πρόοδος που προχώρησε με μεγάλα πηδήματα και η φιλοσοφία που αναπτύχθηκε στηριγμένη στον αθεϊσμό συνετέλεσαν ώστε η σύγχρονη κοινωνία ν' απομακρύνεται ολοένα και περισσότερο από τις παραδομένες αξίες και παρατηρούμε πια φανερές προσπάθειες να οικοδομηθεί η κοινωνία και η ζωή σε αρχές άσχετες με τον Χριστιανισμό. Αλλά και στους συντηρητικότερους παρατηρείται από την επίδραση των ιδεών αυτών τάση για εκκοσμίκευση.

Η ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΗ αυτή από την Ορθοδοξία δεν μπορεί να σβήσει την επίδρασή της στο νεοελληνικό μας πολιτισμό, έχει ωστόσο θλιβερά αποτελέσματα.

Ξεκόβομε μια από τις σπουδαιότερες ρίζες του πολιτισμού μας δίχως να βάζομε κάτι άλλο ισάξιο στον τόπο της. Δεν μπορούμε να παρακολουθήσουμε τον πολιτισμό στη σωστή και ολοκληρωμένη του ανάπτυξη και η σκέψη, η νοοτροπία και τα αισθήματα του λαού που μένει κοντά στις παραδομένες ιδέες μας είναι κατά κάποιον τρόπο ξένα.

Όταν οι διανοούμενοι δεν έχουν το ίδιο ψυχικό περιεχόμενο με τον λαό ή δεν μπορούν να τον νιώσουν και τα αισθήματά του δεν βρίσκουν ανταπόκριση στα δικά τους αισθήματα, χάνουν την επαφή με τον λαό και ζητούν πηγές για έμπνευση έξω απ' αυτόν και την παράδοσή του.

Κι έτσι παρουσιάζεται πια και το φαινόμενο να εξετάζονται οι διάφορες λαϊκές εκδηλώσεις και τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού όχι σαν ζωντανά, που τα αισθάνεται και τα ζη ο λαός, αλλά σαν θέματα μουσειακά ή απλώς αισθητικά και δίχως αυτοί που τα μελετούν να έχουν την αίσθηση ότι πλησιάζουν την ψυχή του λαού με αγάπη και στοργή.

Ακόμα και λογοτέχνες που πλησίασαν και αγάπησαν το λαό, μίλησαν με την ψυχή του και έζησαν μαζί του τον κόσμο της Ορθοδοξίας είναι για πολλούς ακατανόητοι. Τους τιμούν, τους γιορτάζουν, όμως στέκονται, ψυχροί απέναντι τους, γιατί εκφράζουν αισθήματα και ιδέες που δεν τους συγκινούν πια.

Η παραμέληση αυτή και η αδιαφορία δεν μπορεί να έχουν καλά αποτελέσματα όχι μονάχα για τη μελέτη του νεοελληνικού μας πολιτισμού, αλλά και για τη σωστή και ολοκληρωμένη αντιμετώπισή του. Τα παραδοσιακά στοιχεία παίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή του λαού και η παράδοση, συνδυασμένη με την πρόοδο σε σωστές βάσεις, μπορεί να βοηθήσει σε νέα επιτεύγματα.

Ένα από τα παραδοσιακά στοιχεία που είναι ακόμα ζωντανό στο λαό μας είναι η Ορθοδοξία. Την ουσία της Ορθοδοξίας και τον σύνδεσμό της με τον λαό μας πρέπει να τα εξετάσουμε προσεχτικά και με σεβασμό, να τα εξάγουμε και να τα ενθαρρύνουμε.

Με τον τρόπο αυτό συντελούμε στο να βρει ο λαός μας μια σταθερή βάση, συναισθηματική και ηθική, για την ανάπτυξη και την προκοπή του. Η αποθάρρυνση του λαού στο σημείο αυτό και η προσπάθεια ν' αποξενωθεί από την Ορθοδοξία όχι μόνο δεν μπορεί να έχει καλά αποτελέσματα, αλλά θα τον βλάψει ανεπανόρθωτα.

Αν αποξενωθούμε από την Ορθοδοξία που είναι το βασικότερο παραδοσιακό μας στοιχείο, έρχεται σιγά-σιγά η αποξένωση και από τα άλλα παραδοσιακά μας γνωρίσματα και θα καταστήσουμε ένας λαός άχρωμος, κοσμοπολίτικος και φραγκολεβαντίνικος, που δεν θα έχει τίποτε διαφορετικό από τους άλλους. Θα ξεκοπούμε από τις ρίζες μας και θα ψάχνουμε, αν βέβαια έχουμε διάθεση και όρεξη τότε, να βρούμε νέα ιδανικά που να μας εμπνέουν. Αλλά κι αν βρεθούν, είναι ζήτημα αν ο λαός θα τ' αφομοιώσει και θα τα κάνει δικά του.

Γι' αυτό, όσο είναι ακόμα καιρός, στον κόσμο αυτό που αλλάζει τόσο γοργά, να προσέξουμε με μεγάλη σοβαρότητα όλα τα ζωντανά στοιχεία του νεοελληνικού μας πολιτισμού και την Ορθοδοξία που είναι η ψυχή του και να τα προβάλουμε έντονα στο λαό. Να προσπαθήσουμε να γίνουν βιώματα δικά μας και του λαού κι όχι θέματα μελέτης μουσειακού

χαράκτηρα, για να έχουμε ψυχικό και πνευματικό περιεχόμενο και να μη μείνουμε δίχως ιδανικά.